© Л. О. Кустріч

Отримано: 25 листопада 2017 р.
Прорецензовано: 04 грудня 2017 р.
Прийнято до друку: 07 грудня 2017 р.

e-mail: ray80@ukr.net

DOI: 10.25264/2311-5149-2017-7(35)-28-32

Кустріч Л. О. Економічна ефективність використання трудових ресурсів у сільському господарстві. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»* : науковий журнал. Острог : Вид-во НаУОА, грудень 2017. № 7(35). С. 28–32.

УДК 331.582: 004.14: 631.1
JEL-класифікація: O13; Q13; R58

Кустріч Лілія Олександрівна,
кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту, Уманський національний університет садівництва

ЕКОНОМІЧНА ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ ТРУДОВИХ РЕСУРСІВ У СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ

У статті розглянуто принципи оцінки економічної ефективності використання трудових ресурсів сільськогосподарських підприємств. Проаналізовано стан і динаміку ефективності праці сільськогосподарських підприємств Черкаської області. Визначено переваги та недоліки різних методів оцінки продуктивності праці виробництва сільськогосподарської продукції, що пов'язано із особливістю, призначенням та інформаційною базою розрахунку показників. Встановлено, що методологічною основою оцінки продуктивності праці є відношення результату діяльності до маси ресурсів, які використані з метою його отримання, тобто здійснюється оцінка ефективності використання трудових ресурсів.

Ключові слова: *сільське господарство, підприємство, трудові ресурси, працівник, ефективність праці, продуктивність праці.*

Кустрич Лилия Александровна,
кандидат экономических наук, доцент кафедры менеджмента, Уманский национальный университет садоводства

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ТРУДОВЫХ РЕСУРСОВ В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ

В статье рассмотрены принципы оценки экономической эффективности использования трудовых ресурсов сельскохозяйственных предприятий. Проанализировано состояние и динамику эффективности труда сельскохозяйственных предприятий Черкасской области. Определены преимущества и недостатки различных методов оценки производительности труда производительности сельскохозяйственной продукции, что связанно с особенностью, назначением и информационной базой расчета показателей.

Установлено, что методологической основой оценки производительности труда является отношение результата деятельности к массе ресурсов, которые использованы для его получения, то есть осуществляется оценка эффективности использования трудовых ресурсов.

Ключевые слова: *сельское хозяйство, предприятие, трудовые ресурсы, работник, эффективность труда, производительность труда.*

Lilia Kustrich,
PhD in Economics, Associate Professor at the Management Department, the Uman National University of Horticulture

THE ECONOMIC EFFICIENCY USE OF LABOR RESOURCES IN AGRICULTURE

The article deals with the principles of economic efficiency estimation in the sphere of agricultural enterprises labor resources management. The state and dynamics of agricultural enterprises' labor productivity in Cherkassy region are analyzed. The author indicates the advantages and disadvantages of various labor productivity evaluating methods in terms of agricultural goods production relying on the feature appointment and information base for the indicators calculation. It was revealed that methodological basis of the labor productivity estimation lies in the ratio of the activity result to the amount of resources used for the purpose of obtaining it.

Key words: *agriculture, enterprise, labor resources, employee, labor efficiency labor productivity.*

Постановка проблеми. Розвиток будь-якого підприємства залежить від ефективності використання всіх наявних ресурсів. Наявність певних обсягів ресурсів є найважливішою умовою ефективного ведення господарства і взагалі здійснення процесу виробництва. Ресурсний потенціал слугує матеріальною основою виробничих можливостей господарств. У зв'язку з цим усе більшої актуальності набувають питання формування й ефективного використання ресурсного потенціалу підприємств із метою підвищення конкурентоспроможності сільського господарства та національної економіки загалом.

Розв'язання проблеми формування ресурсного потенціалу пов'язане з процесом його використання, що своєю чергою потребує оцінювання економічної ефективності використання потенціалу. Науково-

теоретична та практична важливість указаних проблем обумовила актуальність, тематику та завдання дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні аспекти діяльності сільськогосподарських підприємств були тематикою досліджень українських і зарубіжних науковців, зокрема: А. Гайдуцького [2], В. Дієсперова [3], М. Малік [6], О. Нужної [6], П. Партінгтона [14], Г. Савіцької [10], К. Стейтона [14], А. Чикуркової [11] та ін. Проблематикою використання ресурсного потенціалу у сфері сільського господарства займалися: О. Величко [1], О. Єрмаков [1], А. Нікітенко [7], С. Тейлор [12], Д. Торрінгтон [15], Д. Ходос [12], Л. Холл [15], О. Шпикуляк [13] ін.

Проте питання економічної ефективності використання трудових ресурсів сільськогосподарськими підприємствами на регіональному рівні, залишаються ще маловивченими, а тому потребують подальших науково-теоретичних і прикладних досліджень.

Метою статті є дослідження елементів економічної ефективності використання трудових ресурсів у сільському господарстві на мікрорівні.

Завдання дослідження полягає в аналізі чинників, що впливають на ефективність використання трудових ресурсів і теоретико-методичному обґрунтуванні підходів щодо проведення оцінки економічної ефективності використання ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств на прикладі Черкаської області.

Виклад матеріалу дослідження. Ключову роль у розвитку сільського господарства, його інституційного середовища й економічних відносин відіграють трудові ресурси, адже саме праця виконує постійне перетворення природи і перетворення її багатств у корисні для суспільства блага, створюючи безпосередньо їх вартість. Трудові ресурси є не тільки найважливішим фактором виробництва, а й безпосередньо цільовою функцією розвитку економіки, крізь призму поліпшення матеріальних і духовних умов життя людей, за допомогою творчої активності і синергічного ефекту в результаті її використання [7, с. 58].

Ефективність використання трудових ресурсів є ключовим фактором, що впливає на конкурентоспроможність продукції та її якість, сприяє поліпшенню економічної діяльності, зменшенню витрат на персонал та зростанню доходів працівників і взагалі прибутковості підприємства [10, с. 114]. Рівень забезпечення підприємства робочою силою та раціональне її використання значною мірою визначають організаційно-технічний рівень виробництва, характеризують рівень використання техніки й технології, предметів праці, створюють умови для високої конкурентоздатності та фінансової стабільності.

Для визначення економічної ефективності використання трудових ресурсів у сільському господарстві ми провели аналіз ресурсного трудового потенціалу Черкаської області.

Рівень заробітної плати працівників сільського господарства Черкаської області залишається на вкрай низькому рівні, незважаючи на зростання за останні роки, при тому, що сільськогосподарська праця зумовлює вищі кваліфікаційні вимогами до виконавців. Хоча і варто відзначити більш швидкі темпи зростання заробітної плати аграрних працівників порівняно з середньо обласним значенням, але все ж вона становить усього лише 76,3% від нього (2016 р.) [8], що робить сільськогосподарську працю невмотивованою. До того ж, вона є непривабливою з погляду престижності, зважаючи на високу напруженості і багатоплановості виконуваних трудових операцій.

Заробітна плата працівників сільського господарства, порівняно з галузями охорони здоров'я, освіти і торгівлі, є набагато меншою. Це, своєю чергою, накладає ще ряд проблем соціально-культурного порядку в розвитку сільських місцевостей, із причин неможливості на належному рівні розвивати інфраструктуру сільських місцевостей, відсутність мотивації в молоді залишатися працювати на селі практично в усіх доступних сферах зайнятості.

Варто сказати, що у випадку, коли заробітна плата в сільському господарстві не буде перевищувати на 20–30% рівень, то можливостей залучати людський капітал для розширеного відтворення його з освітніх установ не буде. Саме питання реальних доходів сільського населення формулюють на сьогодні, як одну з найгостріших проблем розвитку агропромислового комплексу країни. Зростання заробітної плати працівників сільського господарства, сільських жителів загалом, варто визнати ключовим державним завданням, без вирішення якого є неможливим поступальний розвиток аграрної сфери економіки [2, с. 47].

Ключовим моментом під час розгляду економічної ефективності сільського господарства, як галузі економіки, є аналіз ефективності використання трудових ресурсів, як основний творчої сили у розвитку виробництва і інституційного середовища [1, с. 53]. Тому варто визначити першопричину, що визначає значення всіх підсумкових результативних класичних економічних показників. Щодо цього, то основну увагу, звичайно, буде спрямовано на процес праці.

Отже, необхідно обрахувати працю, що уречевлена в цьому продукті. Насамперед, необхідно визначити співвідношення минулого і нового, необхідної і додаткової праці у вартісному вираженні. Адже саме значення і співвідношення таких показників дає змогу визначити ефективність перенесення поточної діяльності з виробництва продукції сільського господарства, зіставивши його з рівнем витраченої

праці, визначити пропорції розподілу додаткового продукту між власниками капіталу (в класичному розумінні економічної науки) і робочої сили (людського капіталу).

Оцінка праці за допомогою показників ефективності не відповідає цілям ринкової економіки щодо отримання в короткостроковій перспективі – прибутку. Відповідно до цього критерієм економічної ефективності повинна бути максимізація прибутку на одиницю трудових ресурсів або затрат, зокрема, таким критерієм, може бути показник рентабельності. Виходячи із цього, ефективність використання трудових ресурсів пропонують оцінювати за показником ефективності функціонування підприємства [12, с. 97]. За допомогою показників ефективності необхідно вирішити ряд методологічних питань: який вид прибутку використовувати; як із загальної суми прибутку виділити ту частку прибутку, яка була отримана за участі робітників [11, с. 42]. Під час вибору такого методу оцінки теоретично можна запропонувати два підходи до вирішення цієї проблеми.

Перший підхід пропонує використовувати прибуток, який застосовується для розрахунку рентабельності виробництва продукції. Такий підхід характеризується тим, що методика розрахунку прибутку достатньо повністю розроблена і будь-яке підприємство має у своєму розпорядженні необхідну інформацію. Складність цього підходу полягає в тому, що незалежно від того який прибуток буде прийнятий для розрахунку показника рентабельності праці, виникає друга проблема, яка пов'язана із оцінкою тієї частини прибутку, яка отримана від участі робітника, тому необхідно розробити систему оцінки участі кожного робітника підприємства в отриманні прибутку.

Другий підхід пропонує використовувати прибутку, який отриманий робітником у результаті своєї праці. Вважають, що для оцінки ефективності праці підходить отриманий прибуток у розрахунку на одиницю виробленої продукції тому, оскільки в його формуванні беруть участь робітники. Особливість розрахунку ефективності праці на сільськогосподарських підприємствах базується на нормативному методі. Використання нормативного методу пов'язане із розвитком сучасних інформаційних, технологічних та інноваційних технологій. Водночас не можна зосереджуватися лише на кількості виробленої продукції сільського господарства.

Ефективність праці нерозривно пов'язана із якістю продукції, що безпосередньо впливає на економічний результат діяльності підприємства. Базовим критерієм економічної ефективності використання трудових ресурсів є продуктивність праці, але цим показником не вичерпується оцінка рівня використання людського потенціалу на сільськогосподарських підприємствах, не менш важливим є їх повне і раціональне залучення до виробництва [6, с. 59]. Але виробництво продукції не завжди залежить від робітників, які належать до трудових ресурсів, більше – від природно-кліматичних умов, селекції, генної інженерії, умов утримання тварин та технології виробництва тощо [3, с. 24].

На сьогодні не існує загального єдиного методологічного підходу оцінки ефективності праці, який можна було б уважати еталонним, тому що кожний має свої переваги та інформаційну базу розрахунку. Під час розрахунку вартісного показника ефективності праці на сільськогосподарських підприємствах у чисельнику використовують: вартість валової продукції сільського господарства (окремо продукція рослинництва або тваринництва), валовий дохід та прибуток. Для того, що знизити вплив цін на такі показники застосовують відповідні ціни, що дає найбільш чітке представлення рівня ефективності праці.

Найбільш розповсюдженим показником ефективності праці за вартісним вираженням, який використовують у розрахунку, є вартість валової продукції у відповідних цінах до досліджуваного року (формула 1 і 2).

$$EP = \frac{\sum QP}{\sum T} \quad (1) \quad \text{або} \quad EP = \frac{\sum QP}{\overline{Ч}} \quad (2),$$

де ЕР – ефективність праці, грн; Q – вартість валової продукції сільського господарства, ц; Р – співставні ціни до досліджуваного року; Т – затрати праці, люд.-год.; Ч – середньорічна спискова чисельність робітників.

Під час застосування натурального методу ефективність праці сільськогосподарського виробництва виражається в натуральних одиницях, найчастіше в центнерах (формула 3 і 4).

$$EP = \frac{\sum Q}{\sum T} \quad (3) \quad \text{або} \quad EP = \frac{\sum Q}{\overline{Ч}} \quad (4),$$

де ЕР – ефективність праці, ц; Q – кількість окремих видів продукції сільського господарства, ц; Т – затрати праці, люд.-год.; Ч – середньорічна спискова чисельність робітників.

Показники ефективності використання праці в сільському господарстві Черкаської області мають неоднозначну динаміку, що говорить про нестійке і нестабільне функціонування галузі, високих зовнішніх економічних екстерналій розвитку сільськогосподарського виробництва в регіоні (таблиця 1).

Таблиця 1.

Рівень ефективності використання праці в сільському господарстві Черкаської області*

Рік	Норма додаткової вартості (співвідношення додаткової і необхідної праці),%	Співвідношення існуючої і минулої праці,%	Валовий дохід на 1 працівника сільського господарства, тис. грн.	Дохід на 1 працівника сільського господарства, тис. грн.	Темп збільшення заробітної плати,%	Співвідношення темпів збільшення оплати праці і валового доходу,%	Співвідношення темпів збільшення оплати праці і прибутку,%	Співвідношення темпів збільшення оплати праці та ефективності праці,%
2006 2007	2,8	20,9	18,6	0,5	109,9 143,5	103,9 88,9 110,6	-	103,1
2008 2009	15,7	25,1	31,3	4,2	121,4 120,1	120,2 86,3 107,8	17,9	94,7
2010 2011	4,6	24,1	36,5	1,6	110,9 119,6	133,1 110,2 98,5	343,9	112,3
2012 2013	-	21,2	39,0	-5,8	100,7 104,5	123,1 57,2	-	114,9
2014 2015	0,9	24,1	57,7	0,5	118,7 147,0		-	79,9
2016	7,1	26,7	76,9	5,2	93,4		80,6	104,0
	2,5	26,2	85,9	2,1			358,4	104,7
2016 у %	15,1	28,3	114,5 185,9 242,0	15,1			20,7	88,9
до:	38,6	32,0	227,2	51,7		55,1	46,5	83,1
2006 2009	14,0	28,9		29,8		47,6	279,3	121,6
2012 2016	-	22,3		-14,8	85,0	43,0	-	78,3
					77,8	46,5		
					92,8			
	-		12,2 раза 5,8 раза		63,5			
	-		264,5				-	
	-	106,7	93,9	-			-	76,0
	-	105,2		39,2			-	68,2
		85,1		-			-	74,8
		77,2		-				64,4

*Джерело: побудовано на основі аналізу даних [4; 8; 9].

Не можна не відзначити в цьому аспекті приблизно дворазове зниження чисельності зайнятих у сільському господарстві загалом і приблизно на 75% від базового значення (2011) в сільськогосподарських підприємствах за останні 5–7 розглянутих років (у сільськогосподарських підприємствах зайнято приблизно 14% жителів сільських місцевостей у працездатному віці) [4].

Тому факт, що саме сільськогосподарські організації є основним джерелом зайнятості, а в деяких місцях є монопсонією на ринку праці, стан справ є гнітючим, що загрожує люмпенізацією і маргіналізацією села, що в майбутньому обіцяє соціальну катастрофу [14, с. 114]. Саме безробіття, відсутність альтернативної зайнятості, низька ефективність трудової діяльності, несправедливий розподіл вартості є основними проблемами, що не дають змоги ефективно розвиватися сільському господарству [15, с. 249].

Рівень інтенсивності використання трудових ресурсів в аграрному виробництві регіону зріс, про це можна судити із зростання новоствореної вартості (валового доходу) на 1 середньооблікового працівника. Водночас спостерігається і зростання заробітної плати працівників сільського господарства і поліпшення структури розподілу новоствореної вартості, що проявляється в зростанні співвідношення між необхідною і додатковою працею. Тобто можна сказати, що зі зростанням ефективності своєї трудової діяльності працівники споживають і більшу частину створеного ними продукту.

При цьому варто відзначити, необґрунтовано низький рівень абсолютних значень вартісних показників оцінки трудової ефективності сільської праці, що, багато в чому пов'язано з диспаритетністю ціноутворення на ринках ресурсів і кінцевого продукту сільського господарства. Постраждалими в цій ситуації, насамперед, є працівники, котрі зайняті сільському господарстві, а також – соціально незахищені верстви населення – споживачі продовольчих товарів.

Рівень співвідношення нового і минулої праці говорить про те, що близько чверті вартості кінцевого продукту створюється безпосередньо в аграрному виробництві регіону, тобто новою працею, решта переносить свою вартість із інших галузей, у вигляді спожитих ресурсів у процесі виробництва. Хоча даний показник відносно сприятливий, але інтуїтивно можна передбачити, що він досягнутий завдяки низькій технічній і технологічній озброєності праці, із високою часткою ручної праці у вартості продукції, де мінімізовано минулу працю.

Співвідношення темпів росту заробітної плати і валового доходу, прибутку, продуктивності праці систематично зростає, але це багато в чому пов'язано з катастрофічно низьким рівнем середньомісячної заробітної плати – 2200,8 грн – у 2011 р., яка повинна збільшуватися, у протилежному випадку, сільськогосподарські підприємства залишаться без трудових ресурсів зовсім.

Об'єктивно, при дотриманні економічних законів, дані показники повинні мати приблизно рівні темпи росту, а зіставлення їх між собою має прагнути до 100%, інакше виникне незбалансованість механізмів використання трудових ресурсів в аграрній економіці регіону.

У Черкаській області склався нестійкий стан використання трудових ресурсів і розподілу вартості в сільському господарстві під час обміну з іншими галузями економіки. Спостерігаємо абсолютне зростання більшості показників на кінець розглянутого періоду, що свідчить про те, що ефективність використання трудових ресурсів зростає й одним із першочергових завдань є значне прискорення набраних темпів зростання, інакше неможливо створити творчо розвинений людський капіталу й сільськогосподарський комплекс, що буде ефективно функціонувати.

Створення інституційного середовища, що відповідає сучасним реаліям, для ефективного розвитку трудових ресурсів, із об'єктивної для цього процесу кластеризацією села, переорієнтацією на суміжні види діяльності, застосування творчих трансцендентальних підходів, а не практично реалізованих іманентних ідеологічних постулатів, є об'єктивною реальністю для виживання і подальшого ефективного розвитку сільської господарства.

Висновки. Отже, підвищення ефективності праці та її оцінка займає одне із важливих управлінських рішень на сільськогосподарських підприємствах. Із цим показником пов'язують рівень соціально-економічного прогресу й ефективної діяльності на рівні окремих підприємств, галузей та економіки країни загалом. Економічна ефективність використання трудових ресурсів показує можливості суспільства для реалізації соціально-економічних цінностей.

Розвиток аграрної економіки можливий тільки на основі ефективного використання виробничих потужностей, зокрема трудових ресурсів на сільськогосподарських підприємствах. Тому назріла необхідність сконцентрувати увагу на факторах, які впливають на розширене відтворення трудового капіталу й спроможні повністю використати внутрішні ресурси. Вважаємо, що **подальші дослідження** слід сконцентрувати на перегляді регіональних програм підвищення ефективності праці, де слід передбачити розробку заходів із підвищення ефективності праці на сільськогосподарських підприємствах, удосконаленні роботи статистичної служби, яка була б спрямована на ведення обліку затрат праці, науково-методичне забезпечення оцінки ефективного використання трудових ресурсів.

Література:

1. Величко О. В. Формулювання і ефективність використання трудових ресурсів сільськогосподарських підприємств : [монографія] / О. В. Величко, О. Ю. Єрмаков. – Київ : Аграр Медіа Груп, 2016. – 174 с.

2. Гайдуцький А. П. Інвестиційна конкурентоздатність аграрного сектору України / А. П. Гайдуцький. – К. : Нора-Друк, 2014. – 246 с.

3. Дієсперов В. С. Аналіз ефективності праці / В. С. Дієсперов. – Київ : ННЦ ІАЕ, 2007. – 68 с.

4. Державна служба статистики України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua.

5. Концепція Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2021 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://minagro.gov.ua/apk?nid=24198.

6. Малік М. Й. Конкурентоспроможність аграрних підприємств: методологія і механізми : [монографія] / М. Й. Малік, О. А. Нужна. – К. : ННЦ ІАЕ, 2015. – 171 с.

7. Никитенко А. А. Экономика сельского хозяйства / А. А. Никитенко ; под ред. А. А. Никитенко. 3-е изд., перераб. и доп. – Москва : Колос, 2015. – 335 с.

8. Праця України 2000-2016 рр.: стат. зб. / Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua.

9. Профіль Черкаської області. Аналітично-описова частина до стратегії розвитку Черкаської області 2015-2020 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ck-oda.gov.ua/docs/2015/strategy_2020.pdf.

10. Савицкая Г. В. Анализ хозяйственной деятельности предприятия / Г. В. Савицкая. – Москва : ИНФРА-М. 2014. – 336 с.

11. Система стратегічного управління персоналом суб'єктів господарювання в аграрному секторі економіки: монографія / А. Д. Чикуркова. – Кам'янець-Подільський : Видавець ПП Зволейко Д. Г., 2012. – 456 с.

12. Ходос Д. Ресурсный потенциал и развитие сельскохозяйственного производства / Д. Ходос // АПК: экономика, управление. – 2014. – № 4. – С. 96–102.

13. Шпикуляк О. Г. Менеджмент і здійснення кадрової політики аграрного підприємства / О. Г. Шпикуляк // Економіка АПК. – 2015. – № 12. – С. 133–136.

14. Partington P., Stainton C. (2016). Managing Staff Development. – Philadelphia : Open University Press, 256 p.

15. Torrington D., Hall L., Taylor S. (2015). Human resource management. – Harlow : Pearson Education Limited, 810 p.